

Der Zivilprozess in der Ukraine in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts

*Doz. Dr. **Stetsyuk Bohdan R.***

Direktor des Kirowohrader Instituts

der Nationalen Akademie für Personalmanagement

Der Beitrag behandelt den Inhalt, die wichtigsten Abschnitte, die Prinzipien und die Beteiligten des Zivilverfahrens nach der Zivilprozessordnung, die in der Ukraine seit 1924 in Kraft war. Dieses Gesetzbuch stellte die erste systematisierte Quelle der zu jener Zeit geltenden Normen des Zivilprozesses dar. Sein Inhalt und Umfang zeugen von einer Vereinfachung und Beschleunigung des Verfahrens im Vergleich zum vorrevolutionären (vor 1917) Zivilverfahren. Der Kodex führte für die Ukraine ein einheitliches Gerichtssystem ein. Für diese Einrichtungen sowie Einrichtungen, deren gerichtliche Aufgaben auf der Grundlage von Sondervorschriften bestanden, wurde nun eine einheitliche Regelung des Zivilverfahrens geschaffen. Nach dem Kodex waren nur Klagen wegen materieller Schäden zulässig, Klagen wegen immaterieller Schäden waren unzulässig. Das Gesetzbuch spiegelte eine genügende Anzahl von Neuerungen des sowjetischen Gerichtsverfahrens wieder, einschließlich derjenigen, dass es formal zwar um den Schutz der Interessen der Arbeitnehmer ging, aber die Rolle des Gerichts als Vermittler zwischen den Parteien aufgegeben wurde. Deswegen wichtigste Aufgabe war es, die materielle Wahrheit herauszufinden und den Arbeitnehmern, die vor Gericht gezogen waren, aktive Unterstützung darzubieten, um ihre legitimen Rechte und Interessen zu schützen. Das Gesetzbuch gab den Gerichten die Möglichkeit, die Initiative zu ergreifen, wenn sie glaubten, dass die Beweise nicht ausreichend sind, und die Parteien dazu zu verpflichten, zusätzliche Beweise beizubringen; festzustellen, ob es möglich ist, bestimmte Umstände anzuerkennen und hierfür keinen Beweis erfordern; auf eigene Initiative Beweismittel zu sammeln, die nicht

von den Parteien vorgebracht wurden und die notwendige Würdigung vorzunehmen; festzustellen, ob genug Beweismaterial vorliegt, um von der Verhandlung zur Entscheidung übergehen zu können. Die Einstellung eines Verfahrens war möglich, wenn die Parteien sich auf einen Vergleich einigten. Unter solchen Umständen musste das Gericht den Inhalt der Vergleichsvereinbarung daraufhin überprüfen, ob sie nicht die Interessen der wirtschaftlich schwächeren Partei und des Staates verletzt. Die Einstellung eines Verfahrens nach Vergleichsvereinbarungen war nur zulässig, wenn die Vergleichsvereinbarung bereits vorlag, durch das Gericht geprüft war und keine Verstöße gegen die Interessen der schwächeren Partei beinhaltete, sowie keine Bestimmungen enthielt, die rechtswidrig oder für den Staat offensichtlich nachteilig wären.

Цивільний процес в Україні в другій половині 1920-х років

Стецюк Богдан Романович

кандидат юридичних наук, доцент

Директор Кіровоградського інституту

національної академії управління персоналом

Найбільш повно специфіку цивільного судочинства УСРР 1920-х років, відображала тогочасна правова література, коли авторами публікацій виступали безпосередні учасники законодавчого процесу. Тут слід відзначити роботи А. Малицького¹, М. Рейхеля², Л. Фішмана³. Літературу того періоду характеризувала наявність дискусійності, багатоманітності поглядів на подальші шляхи розвитку правової системи. Починаючи з кінця 1920-х років, зі зміною суспільно-політичної ситуації в країні, відбувається догматизація правової науки, що

знайшло свій відбиток і на стані літератури у галузі цивільного судочинства. З найбільш значущих робіт того періоду, слід відзначити публікації С. Абрамова⁴ ⁵, М. Гуревича⁶, А. Клейнмана⁷, Л. Лесницької⁸. На етапі існування незалежної української держави, дослідники приділяли увагу окремим елементам цивільно-процесуальних відносин⁹¹⁰¹¹¹², але у

⁴ Абрамов С. Гражданский процесс / С. Абрамов. – М.: Госиздат, 1949. – 204 с.

⁵ Абрамов С. Советский гражданский процесс / С. Абрамов. – М.: Госюриздат, 1952. – 420 с.

⁶ Гурвич М. Окончание гражданского дела без вынесения судебного решения в суде первой инстанции / М. Гурвич // Советское государство и право. – 1948. – № 1. – С. 43–57.

⁷ Клейнман А. Советский гражданский процесс за 20 лет / А. Клейнман // Советская юстиция. – 1937. – № 22. – С. 16-19.

⁸ Лесницкая Л. Особенности ГПК союзных республик / Л. Лесницкая, В. Пучинский. – М.: Юридическая литература, 1970. – 239 с.

⁹ Буга Г. Историчний розвиток інституту забезпечення позову / Г. Буга // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 107-111.

¹⁰ Воробель У. Інститут закінчення розгляду цивільних справ без ухвалення рішення по суті справи (історичний аспект) / У. Воробель // Вісник

¹ Малицкий А. Гражданский процесс на 2-ом съезде юстиции / А. Малицкий // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 9-10. – С. 263-265.

² Рейхель М. Гражданский процессуальный кодекс УССР / М. Рейхель // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 19. – С. 615-618.

³ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – 464 с.

їх роботах був відсутній комплексний аналіз Цивільно-процесуального кодексу (далі ЦПК) Української соціалістичної радянської республіки (далі УСРР) 1924 року, що, власне, і визначав характер цих відносин.

Цивільно-процесуальний кодекс УСРР, який було прийнято 30 червня 1924 року та введено в дію з 1 жовтня того ж року, став першим систематизованим джерелом з норм чинного, на той час, в Україні цивільного процесу. Він складався з 5 частин, 36 розділів та 316 статей, що свідчило про спрощення та прискорення цивільного судочинства у порівнянні з дореволюційним періодом¹³.

Незважаючи на те, що в основу ЦПК УСРР було покладено

Львівського університету. – Сер. Юридичні науки. – 2009. – Вип. 48. – С. 128-136.

¹¹ Гетманцев О. Розвиток цивільного процесуального законодавства і науки цивільного процесуального права у період з 1917 по 1941 роки / О. Гетманцев // Юридична Україна. – 2004. – № 6 (18). – С. 49-56.

¹² Немеш П. Інститут відводу в цивільному процесі на українських землях у період НЕПу / П. Немеш // Держава і право. – 2012. - № 55. – С. 297 – 300.

¹³ Чехович В. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР 1924 року / В. Чехович // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 6. – С. 317.

аналогічний кодекс РСФРР, він мав деякі свої особливості, передусім стосовно винесення судом заочного рішення¹⁴, про що докладніше мова піде далі. Кодекс запроваджував єдину судову систему УСРР, яка, згідно ст.1 ЦПК складалася з Нарсуду, Окружного суду та Верховного суду. Для цих установ, а також для установ, наділених судовими функціями на основі особливих щодо них положень, встановлювалися єдині правила ведення цивільного процесу.

У частині першій йшлося про основні засади, представництво в суді сторін, підсудність справ, встановлювалася компетенція народних, окружних судів, Верховного суду та місцева підсудність. Правило ст. 31 ЦПК стосовно обов'язку суду повертати позовну заяву, якщо справа виявлялася їм непідсудною, мало доволі позитивний характер, так як цим економився час, який би

¹⁴ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – С. 6.

неминуче втрачався, за умови вичікування судом заяв про невідсудність і тільки тоді припиняв би справу¹⁵. Цією статтею кодекс надавав великий простір судам для самостійної діяльності, усуваючи непотрібну затяжку справи. Водночас суду належало право не тільки повернути справу позивачу за ст. 31, але й передати її за відсудністю до потрібного суду.

За відсутності у позові приватних клопотань, суд приймав постанову про призначення розгляду справи на певний день. На призначений судом день розгляду справи, відповідач викликався до суду повісткою, що вручалась йому згідно порядку визначеному у ст. 66 ЦПК. Виклик сторін до суду був обов'язковим, і суд не міг розпочати розгляд справи при відсутності сторін чи тільки відповідача, не викликавши їх на засідання. «Невиклик відповідача, йшлося у роз'ясненні Головного

Контрольного Комітету Верховного Суду (ГКК ВС) УСРР, – є одним з суттєвих порушень форми цивільного судочинства»¹⁶. Тому ЦПК УСРР 1924 р. встановлював достатньо докладний порядок вручення сторонам повісток.

Частина друга була присвячена регулюванню питань подання позовних заяв, зустрічних позовів, участі третіх осіб у процесі, судовому провадженню (подання позовів та їх забезпечення, порядок розгляду справ, правила ведення судових протоколів, припинення провадження, проведенню експертизи та огляду місця події тощо).

Звертаючись до суду для відновлення свого порушеного права чи для визнання за ним права, позивач повинен був у позові викласти, в чому саме відбулося порушення його права та які його вимоги. Така заява могла подаватися як в усній, так і письмовій формі. Усна заява, згідно ст. 75 ЦПК,

¹⁵ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – С. 66.

¹⁶ Визначення ГКК ВС УСРР від 12 жовтня 1923 року. – Х., 1923.

дозволялася лише у справах, провадження яких відбувається у нарсудах, її заносили до спеціальних протоколів; у суди вищих інстанцій позови обов'язково повинні були подаватися у письмовій формі¹⁷.

ЦПК розглядав виключно ті позови, що стосувалися матеріальних збитків, не допускаючи подання позовів нематеріального характеру. Так, наприклад, питання про відшкодування моральної шкоди, що знаходилося на розгляді Харківського губсуду навесні 1925 року і виникло з наступного приводу. Громадянка Чеботарьова подала позов у Нарсуді І району Ізюмської округи до громадянина Калашникова, щодо відшкодування за роботу і за громадянське безчестя на тій підставі, що Калашников звабив її обіцянкою одружитися, прожив з нею місяць, після чого відмовився одружуватися. Нарсуд задовольнив позов повністю та присудив їй відшкодування, як за роботу, так і 75 рублів за громадянське

безчестя. Харківський Губсуд скасував дане рішення у касаційному порядку, визнав, що: а) формулювання «громадянське безчестя» докорінно заперечує дух радянського законодавства у галузі сімейного, шлюбного та цивільного права; б) у радянській соціалістичній державі приниження людської гідності може відобразитися лише у кримінальному, а не цивільному праві¹⁸.

В ЦПК УСРР 1924 р., згадується і зустрічний позов, але лише як примітка до ст. 81: «Всі недоліки зустрічної позовної заяви повинні бути виконані не пізніше дня, призначеного для слухання справи; у протилежному випадку пред'явлений зустрічний позов у даному процесі не розглядається».

В другій частині кодексу своє відображення знайшло чимало новел радянського судочинства, які полягали в тому, що формально захищаючи інтереси трудящих, воно відмовилось від ролі суду як посередника між

¹⁷ Рейхель М. Гражданский процессуальный кодекс УССР / М. Рейхель // Вестник советской юстиции. – 1924. - № 19. – С. 616.

¹⁸ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – С. 27.

сторонами. Головним його завданням стало з'ясування матеріальної істини та надання тим трудящим, які звернулися до суду, активної підтримки у захисті їх законних прав та інтересів¹⁹. Це не могло не позначитися і на діях суду під час розгляду справ. ЦПК надавав можливість проявити ініціативу судовим органам, якщо вони вважали, що надані докази не є достатніми, змусити учасників процесу надати додаткові докази; визначати, чи можна визнати певну обставину, як таку, що не вимагає доказів; за власною ініціативою збирати докази не надані сторонами і здійснювати необхідні перевірочні дії; визначати, чи достатньо з'ясовано справу та переходити від судового провадження до винесення рішення²⁰.

З цього приводу Верховний суд УСРР роз'яснював, що «суд не обмежується у здобутті доказів для

встановлення істини, тому має право допитувати свідків за власною ініціативою та обирати їх на власний розсуд»²¹.

Припинення провадження було можливим у випадку, якщо сторони завершували справу мировою угодою. За таких обставин суд повинен був розглянути зміст мирової угоди та встановити, чи не порушує вона інтереси економічно більш слабкої сторони та держави²². Припинення справ за мировими угодами, було припустимо тільки у випадку наявності вже здійсненої сторонами мирової угоди, перевіреної судом та такої, яка не містила в собі порушень інтересів найслабшої сторони процесу, а також умов протизаконних чи явно невігідних державі.

Наприклад, Харківським губсудом у квітні 1924 року була скасована мирова угода у справі громадян Л. Мохової та В. Горохваського. Останній

¹⁹ Суслі Д. Історія суду Радянської України (1917-1967) / Д. Суслі. - К.: Київський університет, 1968. - С. 17.

²⁰ Шостя Ф. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по гражданскому процессу: по 1 ноября 1925 года / под ред. А. Строева. - Х.: НКЮ УССР, 1925. - С. 39.

²¹ Визначення ГКК ВС УСРР від 25 січня 1924 року. - Х., 1924.

²² Визначення ГКК ВС УСРР від 8 листопада 1923 року. - Х., 1924.

винаймав житло у громадянки Мохової та нерегулярно сплачував його вартість. Мохова подала позов до суду. Розгляд справи закінчився мировою угодою, яка передбачала чіткий розмір квартирної платні, порядок її внесення (на три місяці наперед) та, в разі невиконання цих умов, виселення з квартири за першою вимогою власниці. Але, як зазначалося вище, губсуд анулював цю мирову угоду, апелюючи до ст. 166 ЦК УСРР. У судовому рішенні зазначалося: «суд не може під виглядом затвердження мирової угоди, затверджувати угоди стосовно нерухомості, які здійснюються у приватному порядку»²³.

Одним із способів з'ясування істини у цивільному процесі, було отримання висновків експертів з питань, які вимагали спеціальних знань. Згідно ст. 152 ЦПК, суд з метою роз'яснення подібних питань, що виникали під час розгляду справи, мав право призначити

²³ Визначення ГКК ВС УСРР від 25 квітня 1924 року. – Х., 1924.

експертів. Питання про те, наскільки це необхідно, вирішувалось судом, виходячи з власного життєвого досвіду²⁴, що далеко не завжди мало позитивне значення і сприяло ухваленню неупередженого рішення.

З метою захисту державних інтересів ст. 172 ЦПК передбачала залучення до участі у цивільному судочинстві представників органів державної влади або підприємств.

Розгляд судової справи, обов'язково мав завершитися ухваленням судового рішення²⁵. Ст. 176 ЦПК визначала, що в ухвалі треба було вмістити час постанови, склад суду та прізвища сторін, предмет спору, рішення та закони, яким суд керувався при винесенні ухвали, зміст рішення суду та порядок його виконання, порядок оскарження, розподіл судових витрат. Як було зазначено вище,

²⁴ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – С. 170.

²⁵ Шоста Ф. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по гражданскому процессу: по 1 ноября 1925 года / под ред. А. Строева. – Х.: НКЮ УССР, 1925. – С. 44.

рішення суду обов'язково повинно було бути вмотивованим чи, як сказано у п. «Г» ст. 176, повинні бути вказаними засади рішення. Тому діючі процесуальні правила вимагали від суду повного та всебічного розгляду законних позовів сторін та зобов'язували суд у мотивованих рішеннях зазначати, чи задоволено позов, в якому вигляді, розмірі чи у задоволенні позову відмовлено.

Особливий інтерес представляє третя частина ЦПК УСРР 1924 року – «Окремі провадження». Перші радянські нормативно-правові акти про цивільне судочинство виокремлювали два його види: позовне та охоронне. Останнє також було відоме як окреме безспірне чи непозовне.

Цивільний процесуальний Кодекс УСРР 1924 р., як і аналогічні галузеві кодекси решти союзних республік, не даючи конкретного визначення позовного та окремого проваджень, лише

констатував наявність справ окремого провадження.

Згідно зі ст. 191 ЦПК УСРР 1924 року до зазначеної категорії справ належали такі, предметом яких не був спір про цивільне право між сторонами. Вони найчастіше представляли одноосібне звернення до суду та мали на меті встановлення певних правовідносин або визнання наявності тих чи інших прав. Це провадження не ґрунтувалося на позові. У пояснювальній записці НКЮ УСРР від 4 січня 1924 року (циркуляр № 4) до проекту ЦПК воно було визнане безспірним²⁶.

До категорії справ, що підпадали під окреме провадження, належали: про видачу судових наказів за актами; про депозит; про розпорядження судом майном людей, які померли; про видачу дозволу на звернення в безспірному порядку стягнень на поточні рахунки і вклади в установах

²⁶ Штефан О. Цивільне процесуальне право України / О. Штефан. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 329.

споживчого кредиту; про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; про звільнення від військової служби за релігійними переконаннями (ст.228); за скаргами на дії нотаріусів (ст.231); про третейські записи та рішення; про розлучення; про позови щодо утримання і про з'ясування прізвищ дітей²⁷. Вважалося, що справи за ст. 228 та ст. 231, незважаючи на їх простоту, зачіпляли і державний інтерес. Тому їх розгляд знаходився у компетенції окр(губ)судів.

З моменту ухвалення Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» 29 жовтня 1924 року, було встановлено правило, що всі цивільні справи позовного провадження повинні були розглядатися у складі народного судді і двох народних засідателів. Водночас, цивільні справи охоронного, як тоді називали окреме провадження, народний суддя розглядав

²⁷ Ясинок М. Окреме провадження і народні засідателі: історико-правовий огляд / М. Ясинок // Часопис Київського університету права – 2009. – № 2. – С. 162.

одноособово²⁸. Законодавець пояснював це тим, що більшість справ, які потрапляли до окремого провадження, настільки прості за своїм змістом і вирішуються настільки формально, що вирішення їх можна одноособово доручити народному судді. Такий же порядок розгляду справ охоронного провадження мав місце і при прийнятті в 1924 році ЦПК УСРР (ст. 192). На практиці такий одноособовий розгляд справ нерідко приводив до утисків прав сторін, що позбавляло їх процесуальних гарантій.

У частині четвертій розглядалися питання оскарження та перегляду рішень суду. Для цивільного процесу 1920-х років єдиною формою оскарження залишалось касаційне. Радянське процесуальне законодавство, на відміну від дореволюційного, привнесло у касаційне оскарження деякі суттєві зміни, які знайшли своє відображення на сторінках ЦПК

²⁸ Ясинок М. Окреме провадження і народні засідателі: історико-правовий огляд / М. Ясинок // Часопис Київського університету права – 2009. – № 2. – С. 163.

УСРР 1924 року. Вони полягали у наступному: якщо дореволюційне законодавство, вважало цивільний процес приватною справою сторін та перегляд рішень припускало тільки за їх касаційними скаргами, то кодекс передбачав можливість внесення касаційної скарги прокурором, який мав право вступати у процес на будь-якій його стадії (ст. 2 ЦПК). Це інтерпретувалося як необхідний захід з метою захисту інтересів держави та трудящих мас. По-друге, у дореволюційному цивільному процесі ініціатива належала винятково сторонам і касаційний суд розглядав справу виключно у рамках, зазначених у касаційній скарзі. Виходячи зі змісту ст. 245 ЦПК, суд не був обмеженим вказаними у касаційній скарзі приводами для скасування рішень і мав право розглядати справу не тільки з точки зору перевірки поданої касаційної скарги, але й з точки зору ревізійного розгляду справи. До того ж ЦПК передбачав

запровадження нового порядку скасування рішень у порядку нагляду, зменшувалася формалізація при розгляді справи і перевірки правильності винесеного рішення²⁹. Ці зміни відобразили класовий характер радянської системи судочинства.

Судова практика зумовила деяке корегування статей кодексу, що регулювали подання касаційних оскаржень. Згідно з ухвалою Пленуму Найвищого Суду від 24 січня 1928 року, яка стосувалася ст. 246 ЦПК, було встановлено, що касаційна інстанція, розглядаючи цивільні справи по касаційних скаргах, не має права переоцінювати встановлені судом першої інстанції фактичні обставини розв'язаної справи³⁰.

Під переглядом рішення, розумілося повне скасування Верховним судом судових рішень

²⁹ Ясинок М. Окреме провадження і народні засідателі: історико-правовий огляд / М. Ясинок // Часопис Київського університету права – 2009. – № 2. – С. 262.

³⁰ Дубінський Л. Питання цивільного права і процесу в постановках пленуму Найвищого суду УСРР за 1928 рік / Л. Дубінський – Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР. – 1930. – С. 95.

усіх існуючих у республіці судів, які набули законної сили і по яким касаційні скарги були залишені без наслідків чи для оскарження яких збіг касаційний термін (ст. 250 ЦПК). Такий перегляд знаходився виключно у компетенції Верховного суду УСРР. Перегляд рішень згідно зі ст. 251 ЦПК припускався лише у випадках: а) коли відкрилися нові обставини, що мали істотне значення для справи і раніше були невідомі той чи іншій стороні процесу; б) коли у справі, по якій було винесено ухвалу, встановлено судовим вироком завідомо неправдиві свідчення свідків, злочинні дії сторін, їх представників чи експертів або злочинні дії членів суду, що брали участь у справі; в) коли ухвала ґрунтується на документах, визнаних згодом за вироком суду фальшивими чи коли скасовано постанову суду, на яку спиралося дане рішення³¹.

³¹ Рейхель М. Гражданский процессуальный кодекс УССР / М. Рейхель // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 19. – С. 617.

Дана стаття мала широке практичне застосування у цивільно-процесуальних відносинах. Так, у квітні 1925 року одним з нарсудів Харкова, розглядався позов гр. В. Бубаревої до С. Полтавського, щодо стягнення коштів з останнього на утримання дитини. Через недоведеність його батьківства у позові судом було вирішено відмовити. Але згодом суду відкрилися нові обставини, пов'язані з тим, що незадовго до початку процесу, С. Полтавський відвідував дитячий притулок, де прохав показати йому його доньку Любов, тобто ту дитину, на стягнення коштів на утримання якої було подано позов. Згідно п. «а» ст. 251, ця обставина була достатньою для перегляду попереднього судового рішення³².

У п'ятій частині регулювався порядок виконання ухвал та вироків суду. Ключову роль в цьому відігравали виконавчі листи, де зазначалося з якої справи прийнято

³² Визначення ГКК ВС УСРР від 29 травня 1925 року. – Х., 1925.

ухвалу і повністю наводилася резолютивна частина рішення, а також зазначалося, що дане рішення підлягає виконанню та вказувався судовий виконавець, який повинен був виконати рішення. Згідно з постановами ВУЦВК та РНК УСРР від 27 березня 1925 року, судові виконавці у кількості визначеній штатним розкладом, знаходилися при губсуді (згодом окрсуді) та призначалися чи звільнялися розпорядженнями голів губсудів (окрсудів)³³.

Повертаючись до порівняння ЦПК УСРР 1924 року та ЦПК РСФРР 1923 року, не можна не зупинитися ще на деяких вагомих відмінностях між ними. У зв'язку з особливим місцем комнезамів у політичному та економічному житті УСРР вони отримали право представляти у судах інтереси своїх членів, при цьому повністю звільняючись від судових зборів. Так як в УСРР був відсутнім

судовий порядок розірвання шлюбних відносин, суттєві зміни було внесено у ст. 25 ЦПК. Серед інших особливостей слід відзначити внесення до кодексу положення про те, що справи, які виникали стосовно аліментів, у якості виключення із загального правила, підсудні судам за місцем проживання позивача, а не відповідача³⁴. ЦПК УСРР постановив, що за загальним правилом рішення народного суду набуває сили не одразу, а після того, як буде вичерпано термін для касаційного оскарження рішення. Касаційна інстанція отримувала право доповнювати рішення суду першої інстанції. Було розширено підсудність народного суду за ціною позову.

Ще однією відмінністю кодексу, стала регламентація винесення заочного рішення. У ЦПК РСФРР 1923 року такий інститут цивільного судочинства не застосовувався взагалі, тоді як у

³³ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – С. 349.

³⁴ Усенко И. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / И. Усенко. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 72.

ЦПК УСРР 1924 року, інститут заочного провадження мав місце. У порівнянні з положеннями законодавства, що діяло за часів Російської імперії (Статут цивільного судочинства 1864 р.), де єдиною умовою винесення заочного рішення вважалася відсутність відповідача у суді під час розгляду справи, ЦПК УСРР 1924 року значно розширював поняття змісту заочного рішення³⁵.

Так, ст. 98 ЦПК УСРР 1924 р. передбачала, що нез'явлення сторін, про яких судові відомо, що вони отримали повістки, не перешкоджає розгляду та вирішенню справи, причому, якщо розгляд справи відбувався за відсутності однієї зі сторін процесу, копію заочного рішення надсилали відсутній стороні, протягом семиденного строку. Відповідно, про заочне рішення мова могла бути лише за тих обставин, якщо встановлено, що

³⁵ Кучерук К. Заочний розгляд цивільних справ як форма цивільного судочинства / К. Кучерук // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/pravo/2010_2/files/LA210_10

повістка була отримана відповідачем чи позивачем, і він не з'явився до суду, але «заочний розгляд справи, коли повістка про виклик до суду відповідача не була їм отримана, є нелегітимною»³⁶.

ЦПК не мав ніяких вказівок стосовно того, чи вважається рішення заочним тільки за умови, якщо вся справа розглядалася за відсутності сторони, або у випадку відсутності сторони лише під час останнього засідання у справі. Спираючись на судову практику, Верховний Суд УСРР невдовзі надав наступне роз'яснення для вирішення цього питання: «заочним, стосовно відповідача, слід вважати тільки таке рішення, яке відбулося у справі, по якій відповідач викликався судом до слухання справи у судове засідання, до захисту своїх інтересів не з'явився та ніяких заперечень щодо позову, ні усних, ні письмових, суду не надав. Виходячи з цього, не може бути визнаним заочним, стосовно відповідача, рішення таке, яке

³⁶ Визначення ГКК ВС УСРР від 25 квітня 1924 року. – Х., 1924.

відбулося у справі, в якій відповідач неодноразово з'являвся як у першій інстанції, так і касаційній, і не з'явився лише на останнє засідання, на якому і винесене дане рішення, визнане судом заочним»³⁷.

Запровадження у республіці інституту заочних рішень мотивувалося у правовій літературі того часу тим, що необхідність такого інституту зумовлена як теорією, так і вимогами життя. Перша встановлювала, що судові рішення повинно відбивати матеріальну істину, а не ту, яка представлена у односторонніх поясненнях позивача, і що інститут заочного рішення сприяє встановленню матеріальної істини. Судова ж практика встановила, що дуже часто відповідачі – особливо селяни, запізнювалися до судового розгляду справи. Насправді даний інститут сприяв розповсюдженню судової тяганини і не виправдав тих сподівань, які на нього покладалися.

³⁷ Визначення ГКК ВС УСРР від 21 серпня 1925 року. – Х., 1925.

Інститут заочного рішення проіснував в Україні до 5 листопада 1929 р., тобто до прийняття ЦПК УСРР у новій редакції. Законодавець відмовився від застосування у процесуальному законодавстві заочного провадження головним чином через нові підходи до принципу об'єктивної істини, встановити яку вважалося неможливим без участі у справі однієї зі сторін, не порушивши при цьому її прав та інтересів у соціалістичному цивільному процесуальному праві³⁸.

Викладений вище матеріал дозволяє зробити декілька висновків. Не підлягає сумніву, що, з одного боку, новий кодекс встановлював низку демократичних принципів, за якими здійснювався цивільний процес: незалежність суддів; гласність суду, що передбачала розгляд справи у публічному засіданні відкритому для всіх; усність, яка вимагала, щоб

³⁸ Удальцова І. Моделі заочного розгляду справи у цивільному судочинстві / І. Удальцова // Право України . – 2011. - № 10. – С. 28.

рішення справи в судовому засіданні ухвалювалося на підставі усного розгляду; безпосередність, тобто судді безпосередньо ознайомлювалися, вивчали і перевіряли всі докази, що фігурували у справі; рівноправності сторін, тобто надання однакових прав і можливостей позивачу, відповідачу та прокуророві у наведенні доказів, які обґрунтовували їх твердження і вимоги; судочинство відбувалося на мові рідній для більшості місцевого населення, а особам, які не володіли цією мовою, передбачалося надання перекладача.

Але з іншого боку, кодекс створював передумови до розширення втручання радянської держави і її органів у справи громадян. Кодекс суттєво порушував принцип диспозитивності – один з тих, на яких власне будується цивільне судочинство. Незважаючи на те, що за ст. 2 ЦПК суд починає розгляд справи після надходження заяви

зацікавленої сторони, але прокурору, з метою захисту інтересів держави чи трудящих мас, надавалося право, як розпочинати справу, так і вступати у її розгляд на будь-якому етапі³⁹. Також відмова сторони від подальшого розгляду справи залежала не тільки від неї, а могла бути задоволена лише рішенням суду.

У кодексі зазначалося, що суду під час цивільного процесу належить активна роль. Його не завжди може задовольнити доказова база, представлена сторонами. В цьому випадку суд має право вжити необхідні заходи та з'ясувати істотні для справи обставини, а в разі необхідності – вимагати їх надання сторонами, що порушувало принцип змагальності (Ст. 118 ЦПК УСРР). При цьому ст. 4 ЦПК УСРР установлювала, що у разі відсутності нормативно-правових актів для вирішення тієї чи іншої справи суд має це робити, керуючись

³⁹ Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. - Х.: НКЮ УССР, 1926. – С. 12.

загальними принципами радянського законодавства і політичною практикою більшовицького уряду, в основу якої, як відомо, було покладено класові принципи. Отже, вказівка на класові засади політики робітничо-селянського уряду, створювала передумови для порушення судовою інтересів.

інстанцією прав окремих верств населення республіки (передусім тих, хто був законодавчо обмежений у виборчих правах). В той же час представникам трудящих, що зверталися до судових органів, останні мали допомогти у захисті їх прав та законних